

שקיעתו של הפתרון הכפול לשאלה היהודית

גיל רובין

ספרו החדש של ג'יימס לפלר מראה כי בתקופה שבין מלחמות העולם צמח באירופה דור של משפטנים ופעילים פוליטיים ציונים שנטלו חלק משמעותי בהנחת היסודות למשפט הבינלאומי. הם ראו קשר הדוק בין מאמציהם לפתח את מערכת המוסדות הבינלאומיים שנוסדה בשנים אלו ובין עמדתם הציונית; מבחינתם, היו אלה שני מכשירים משלימים שיבטיחו את זכויות היהודים באשר הם

נובמבר 2019

נאום שנשא בשנת 1938 בפראג ביכה זאב ז'בוטינסקי, מייסד התנועה הרוויזיוניסטית, את תמיכתן הנחלשת של מדינות אירופה בחבר הלאומים. אמר ז'בוטינסקי, הוא מוסד "נצחי! ובסופה של התפתחותו [הוא יהיה] גם שליט עליון!"! הצהרת האמונים של ז'בוטינסקי לחבר הלאומים נשמעת יוצאת דופן. איזה צורך ראה מנהיג ציוני ימני להגן בתוקף כזה על מוסד בינלאומי, ועוד ברגע משבר שבו נדמה כי חבר הלאומים איבד רבים מסנגוריו האחרים?

מבחינת ז'בוטינסקי, עתיד הציונות ועתיד היהודים במזרח אירופה היו תלויים בהצלחת חבר הלאומים. לאחר מלחמת העולם הראשונה כוננו המעצמות במזרח אירופה משטר של הגנה על מיעוטים, שנועד לעמוד תחת פיקוחו של חבר הלאומים והעניק ליהודים ולמיעוטים אחרים זכויות קיבוציות מוגבלות. בידי חבר הלאומים ניתן גם הפיקוח על המנדט הבריטי בפלשתינה כדי להבטיח שהאימפריה הבריטית אכן מפתחת את המנדט כ"בית לאומי" ליהודים. אם כן, לדידו של ז'בוטינסקי היה קשר הדוק בין האינטרסים של הלאומיות היהודית ובין הצלחתה של המערכת המשפטית הבינלאומית שהוקמה בין שתי מלחמות העולם.

כפי שההיסטוריון ג'יימס לפלר (Loeffler) מראה בספרו החדש Rooted Cosmopolitans: Jews and Human Rights in the Twentieth Century, זיקה זו בין הציונות ובין בינלאומיות יהודית (Jewish internationalism) – מחויבות להגנה על זכויות יהודים דרך המערכת הבינלאומית – הייתה עקרון מפתח

עבור דור שלם של משפטנים ופעילים פוליטיים יהודים. לפלר טוזה יחדיו, בפרטי פרטים שופעי חיים ובכישרון סיפור גדול, ביוגרפיות של חמש דמויות שחייהן נקשרו הן בגלגולי הפוליטיקה הציונית הן בבינלאומיות היהודית. בין הדמויות עורך הדין הפולני והמומחה למשפט בינלאומי הקש לאוטרפכט (Lauterpacht), שטבע את המושג המשפטי "פשעים נגד האנושות"; לוחם הזכויות היהודי-ליטאי יעקב רובינסון; והמנהיג הציוני הבריטי מוריס פרלצווייג (Perlzweig).

רובינסון ולאוטרפכט ראו בחבר הלאומים ובמוסד המנדט שני חידושים משפטיים משלימים שמהווים בסיס לפתרון משביע רצון עבור "הבעיה היהודית": במזרח אירופה ישגשגו מיליוני יהודים כמיעוט מוגן, ואילו בפלשתינה המנדטורית חלוצים ופליטים יהודים יהיו חופשיים לפתח מרכז לאומי, ובבוא העת גם מדינה.

לפלר טוען שהקשר הזה שבין הפוליטיקה הציונית לבינלאומיות היהודית, כשני פרויקטים משלימים לפתרון השאלה היהודית, הצמיח כמה מן החידושים הגדולים במשפט הבינלאומי אחרי מלחמת העולם השנייה. חיבורים מן השנים האחרונות שעסקו בנושא הדגישו את ההקשר היהודי המזרח-אירופי שהוליד את המושג "פשעים נגד האנושות" של לאוטרפכט ואת המושג "רצח עם" (genocide) שטבע רפאל למקין (Lemkin). באמצעות כמה תגליות ארכיוניות מרשימות, לפלר מעמיק חקר ומראה שההקשר היהודי הזה היה למעשה הקשר ציוני במובהק. לאוטרפכט, למשל, טרח על טיוטה להכרזת העצמאות של ישראל שנים אחדות אחרי שניסח לראשונה את רעיון האחריות הפלילית האישית במסגרת המשפט הבינלאומי במשפטי נירנברג. למקין, בעת היותו עורך דין בפולין בין המלחמות, פרסם בעיתונות היהודית בפולין סדרת טורים שעסקו בזכויות המיעוט היהודי והעלה על נס את הישגי הלאומיות היהודית בפלשתינה המנדטורית, בטרם טשטש את עברו הציוני והציג את המושג "ג'נוסייד" כמושג אוניברסליסטי.

שחזור שורשיו הציוניים של המשפט הבינלאומי שהתפתח אחרי מלחמת העולם השנייה מכשיר את הקרקע לטיעון המרכזי בספרו של לפלר – פרשנות מחודשת של היחסים בין הציונות להכרזה הבינלאומית בדבר זכויות האדם, שאושרה ב-1948. לפלר טוען שבעיני פעילים ומשפטנים יהודים, התגשמותה של ריבונות יהודית בפלשתינה המנדטורית והתקבלותה של "ההכרזה לכל באי עולם בדבר זכויות האדם" באו"ם, שהתרחשו שתיהן ב-1948, היו שני צדדים של אותו המטבע, שני מכשירים המשלימים זה את זה. "רצף האירועים לא היה מקרי", כותב לפלר, "הוא נבע באופן טבעי מכך שאותם אישים עצמם כיכבו בשני האירועים". שאיפתם הייתה כי זכויות היהודים בישראל יובטחו באמצעות אזרחות במדינת לאום, ואילו זכויות הקהילות היהודיות בתפוצות יובטחו באמצעות משפט בינלאומי של זכויות אדם. למעשה, לפלר מראה שרבים מפעילי הזכויות היהודים ביקשו לשתול את חזון זכויות המיעוטים, שצמח בין מלחמות העולם, בתוך הסדר המשפטי שהתפתח אחרי מלחמת העולם השנייה.

הגיבורים הראשיים של לפלר – לאוטרפכט, רובינסון ופרלצווייג – דילגו בנקל בין קידום זכויות אדם בהיכלות האו"ם ובין הגנה על הציונות, משום שלא ראו מתח כלשהו בין שני הרעיונות. לטענתו, אם היום אנו רואים סתירה בין ציונות לזכויות אדם, אין זאת אלא משום שהמלחמה הקרה והסכסוך

הערבי-ישראלי חוללו פוליטיזציה בפעילות היהודית באו"ם ומנעו כל אפשרות לבדוד את הפעילות למען זכויות יהודים מן הסכסוך בישראל/פלסטין.

זוהי טענה פרובוקטיבית ולא-אינטואיטיבית. ניתוחו של לפלר מתעלם מכך שפעולותיה של ישראל - גירושם של פלסטינים ב-1948, עידוד בריחתם ומניעת חזרתם, והכיבוש והשלטון הצבאי על פלסטינים אחרי 1967 - מגבילות את האפשרות להיות בה בעת גם ציוני מסור וגם סנגור נאמן של זכויות אדם.

ביקורת נוספת ומהותית יותר היא שלפלר פשוט אינו מספר את הסיפור המרכזי על מה שאירע ביחסים בין הציונות ובין הבינלאומיות היהודית אחרי מלחמת העולם השנייה והקמת מדינת ישראל. בחירתו להתמקד בעניין הביוגרפי מוליכה אותו לספר סיפור בעל רצף ברור, שבו הפעילות הציונית למען זכויות מיעוטים באירופה ולמען מדינה בפלשתינה המנדטורית מוחלפת לאחר מלחמת העולם השנייה, באופן בלתי מורגש כמעט, בפעילות למען זכויות אדם בינלאומיות ולמען ישראל כמדינת לאום. אבל מה שחסר בנרטיב הזה הוא התייחסות לפרימת הקשר בין הציונות לבינלאומיות היהודית בעקבות מלחמת העולם השנייה. בין שתי מלחמות העולם ייצגו גיבוריו של לפלר חזון שקשר בין שני הרעיונות האלה והיה מקובל בפוליטיקה הציונית; אבל אחרי מלחמת העולם השנייה נדחקה תפיסת העולם הפוליטית שלהם לשוליים.

הבינלאומיות היהודית - תפיסה פוליטית שלפיה יש להגן על זכויות היהודים ועל ביטחונם באמצעות הגבלת ריבונותן של מדינות - צמחה במאה התשע-עשרה והתמקדה במצוקתם של המוני היהודים במרכז ובמזרח אירופה ובקהילות היהודיות שחיו תחת שלטון עות'מאני. קידמה אותה ההנהגה המאורגנת של הקהילות היהודיות שרכשו זכויות זה לא מכבר בצרפת ובבריטניה, וכעבור זמן בגרמניה ובארצות הברית - ארגונים כמו ועד שליחי הקהילות של יהודי בריטניה, ארגון אליאנס ("כל ישראל חברים") של יהדות צרפת, והוועד היהודי-אמריקני (AJC).

פעילי הארגונים הללו ביקשו לקדם הגנה על זכויות יהודים בוועידות בינלאומיות והשיקו קמפיינים ציבוריים, במחשבה שהמנגנונים הדיפלומטיים של המעצמות הגדולות והמערכת המתהווה של המשפט הבינלאומי האירופי יגנו על היהודים מפני שליטיהם. החזון הזה הונע בחלקו מתוך אחווה אתנית ודתית יהודית, אבל הניעו אותו גם החששות של יהודי מערב אירופה לגורל האמנציפציה בארצותיהם שלהם. האמנציפציה נקשרה בשיח על קרבה תרבותית וגזעית בין היהודים ובין העמים שבקרבתם חיו. אלא שאם מרבית היהודים חיו כמיעוט נרדף, האם באמת יכלו יהודי צרפת לטעון שהם קרובים יותר לצרפתים מאשר ליהודי השטעטל הפולני? על זכויות היהודים צריך היה להיאבק בכל מקום, שאלמלא כן לא הייתה נמצאת להם קרקע בטוחה בשום מקום. נוסף על כך, משלהי המאה התשע-עשרה מחויבות זו להגנה בינלאומית על זכויות היהודים נבעה גם מתוך רצונם של יהודי מערב אירופה לבלום גלים של הגירת יהודים ממזרח למערב. אם יזכו היהודים להגנה במקום מושבם ידעו רצונם להגר, ותימנע צמיחתן של "בעיות יהודיות" חדשות במערב אירופה.

בנימין זאב הרצל, שארגן את הקונגרס הציוני העולמי הראשון ב-1897, היה שותף לתפיסה שלפיה "השאלה היהודית" באירופה תובעת פתרון בינלאומי, אך בה בעת דחה את גישת המנהיגות היהודית במערב אירופה. הרצל פנה, כידוע, לקיסר גרמניה ולסולטן העות'מאני בתקווה להשיג "צ'ארטר" בינלאומי לשטח שבו תוקם מדינת היהודים. אבל מרבית אנשי התנועה הציונית (כפי שהתפתחה במרחב הצפוף של הלאומיות היהודית במזרח אירופה בשלהי המאה התשע-עשרה ובראשית המאה העשרים), לצד פעילי בונד ותנועות אחרות שפעלו לקידום זכויות לאומיות ואוטונומיה ליהודים במזרח אירופה, ביקשו לקדם את היעדים הפוליטיים שלהם מתוך המדינה ולא "מעליה". ציונים ופעילים לאומיים יהודים אחרים הצטרפו למאבק של מיעוטים אירופיים אחרים להפוך את האימפריה ההבסבורגית והצארית לפדרציות מולטי-אתניות שיעניקו אוטונומיה נרחבת לבני הלאומים השונים שבתוכן. בתקופה זו המאבקים למען הציונות וזכויות יהודים היו אפוא נפרדים, ולו משום שמנהיגים יהודים במערב אירופה חששו כי הזיקה ללאומיות היהודית תעמיד בסימן שאלה את פוליטיקת ההשתייכות שלהם, כלומר את נאמנותם למדינתם.

המאבקים למען הציונות ולמען הגנות בינלאומיות על זכויות היהודים התמזגו זה בזה רק בוועידת השלום שנערכה בפריז בשנת 1919. המנדט הבריטי בפלשתינה קשר את האינטרסים של התנועה הציונית עם אלה של המעצמה הגדולה בעולם ועם חבר הלאומים. משטר ההגנה על מיעוטים של חבר הלאומים אמנם לא עמד בציפיות המוקדמות של מנהיגי הציונות בדבר אפשרות להקים אוטונומיה יהודית במזרח אירופה, אך עיגן בכל זאת זכויות קיבוציות במשפט הבינלאומי. גלגולה החדש של האימפריה, הפעם בצורת משפט בינלאומי, הכזיב את תקוותיהן של תנועות לאומיות רבות, אבל ליהודים הוא הועיל מאוד. הוא כונן מנגנונים לריסון ההשתוללות הלאומנית האתנית במזרח אירופה ולסיכול התפתחותה של תנועה לאומית ילידית בפלשתינה. ארגונים יהודיים במערב אירופה התקרבו גם הם לרעיון הלאומיות היהודית, משקיבלו את אישורם של חבר הלאומים ושל האימפריה הבריטית.

נסיבות אלו הולידו את מה שלפטר מתאר בספרו כ"שילוש הקדוש של 1919" – חזון פוליטי בין-מלחמתי שראה שלושה פתרונות שונים אך משלימים לבעיה היהודית: שוויון זכויות במערב אירופה, הגנה קיבוצית ליהודים במזרח אירופה ומרכז לאומי קטן ומתפתח בהדרגה בפלשתינה המנדטורית. המנהיגות הציונית נותרה מחויבת לתוכנית הזאת בלית ברירה גם בשנות השלושים, כשמערך ההגנה על מיעוטים החל לקרוס והבריטים נסוגו מהסכמתם להעניק זכויות יתר ליהודים בפלשתינה, שכן לא היו לה בעלות ברית אחרות פרט לאימפריה הבריטית ולחבר הלאומים הקורס.

עם פרוץ מלחמת העולם השנייה, הציונות והבינלאומיות היהודית החלו להיפרד. הנאצים עקרו ממקומם מיליוני יהודים ברחבי מזרח אירופה ואוכלוסיות מקומיות השתלטו על חלק גדול מנכסיהם וממשרותיהם של העקורים. כמה מנהיגים מזרח-אירופיים התעקשו שלא להחרים את השלל שבזזו אוכלוסיות הרוב שלהם רק כדי להקל את השתלבותם מחדש של היהודים אחרי המלחמה, ואילו ממשלות מזרח-אירופיות גולות ומנהיגים בבעלות הברית תכננו לגרש אחרי המלחמה מיליוני בני מיעוטים.

מנהיגים ציוניים רבים הסיקו שבנסיבות אלו אין עוד טעם להילחם למען ערובות בינלאומיות חדשות להגנה על זכויות היהודים באירופה, והחליטו שעל התנועה הציונית להתמקד בתוכניות להעברת מיליוני יהודים לארץ ישראל. ערב המלחמה עוד העלה ז'בוטינסקי על נס את חבר הלאומים, אבל חודשים ספורים לאחר שפרצה כבר תקף בעוז את היהודים שהשתדלו אצל בעלות הברית כדי שיגנו על היהודים. יהודים משתתפים בהפצת האשליה, כתב ז'בוטינסקי, "שאחרי הניצחון יתוקן העולם [...]" וחבר לאומים מתוקן ישגיח [על אחינו]. [...] לשווא אני מצפה לאיזה קול קורא במדבר ההבל הזה: 'הקץ לשקר!' כאילו יצאו מדעתם היהודים או קשר קשרו להחריב ולקבור את עצמם".

לאחר שידיעות על השמדת היהודים החלו להגיע ללונדון, לניו יורק ולפלשתינה/ארץ ישראל, המתח בין הציונות לבינלאומיות היהודית החריף עוד יותר. היה נדמה כי אחרי המלחמה לא ייוותרו יהודים רבים במזרח אירופה, ובנסיבות כאלה לא היה צורך בשתי התוכניות במקביל, כלומר בהגנה בינלאומית על זכויות היהודים מצד אחד ובניית אומה בארץ ישראל מצד שני. שני החזונות הללו, אשר בין מלחמות העולם קודמו יחדיו, התייצבו כעת זה לעומת זה; איזה מהם יזכה לדבר בשם שארית הפליטה היהודית? בשנת 1944 ביקש נציג הקונגרס היהודי העולמי מן המנהיגות הציונית להשתתף בוועידה שתדגיש את תמיכתם הרחבה של היהודים בשני הרעיונות, אבל יו"ר הנהלת הסוכנות היהודית דוד בן-גוריון דחה את הבקשה מיד. "כאשר היו 18 מיליון יהודים, ותשעה מיליונים מהם באירופה", ציין אחד מחברי הנהלת הסוכנות, "יכולנו להרשות לעצמנו את הלוקסוס הזה [לתמוך בזכויות יהודים בגולה]". כעת כבר מאוחר מדי.

ההישגים במאבק למען זכויות בינלאומיות ליהודים בשלהי המאה התשע-עשרה ובראשית המאה העשרים התבססו במידה רבה על כך שהמעצמות הגדולות הפריזו בהערכתן את כוחם של היהודים. אבל בצד מיתוס העוצמה היהודית – שלא הופרך לחלוטין – התפתחה אחרי המלחמה תפיסה רווחת של חוסר אונים יהודי. כך, אף שב-1919 השיגו היהודים לעצמם הבטחות להגנה על מיעוטים ולבית לאומי יהודי בארץ ישראל, בוועידות הבינלאומיות שהתקיימו מיד אחרי המלחמה הם בקושי הצליחו להציג את תביעותיהם באופן רשמי. לפלר מיטיב לתאר את ההשפלה שחשו מנהיגים יהודים שנסעו מוועידת סן פרנסיסקו ב-1945 אל משפטי נירנברג ואז לוועידת פריז ב-1946, כאשר גילו שם, כפי שניסח זאת פרלצווייג בכאב, ש"אפילו איננו יכולים להוסיף את קולנו להליכים הרשמיים".

ואף על פי כן, לפלר מספר בסופו של דבר סיפור שבו מנהיגים ופעילים יהודים היו מרוצים בסך הכול ממה שקיבלו לאחר המלחמה וראו בהישגיהם הדלים בסיס לסדר חדש של זכויות אדם, גם אם, כפי שרובינסון קובע, "ברור שהמעצמות הגדולות לא יתחייבו לאמנת זכויות בינלאומית".

נקודת המבט של רובינסון חשובה ביותר. היסטוריונים הדגישו לאחרונה את העובדה שלאחר מלחמת העולם השנייה, המעצמות הגדולות ראו ברעיון זכויות האדם גרסה מדוללת של רעיון זכויות המיעוטים מהתקופה שבין מלחמות העולם, ועל כן אימצו אותו בחוסר. הצהרת זכויות האדם של 1948 – שכשמה כן היא, הצהרה בלבד – צמצמה למעשה את היקף מחויבויותיהן המשפטיות הבינלאומיות של המעצמות ופטרה אותן ממנגנוני האכיפה המשוכללים יותר שאפיינו את חבר הלאומים, ובהן למשל דרישתו ממדינות מזרח אירופה כי יחתמו על חוזה הגנה על מיעוטים בטרם יזכו בהכרת המעצמות בריבונותן, או

המנגנון שהקים לפיקוח על זכויות המיעוטים. ואכן, זכויות האדם היו חלק שולי יחסית בסדר היום החדש של בעלות הברית אחרי המלחמה. רק הפוליטיקה של זכויות האדם, שהחלה להתעורר בשנות השבעים, הקיפה בדיעבד את שנת 1948 בהילה כאילו הייתה רגע משפטי מכונן. לפעילים ולמנהיגים שהיו מחויבים להגנה על זכויות בינלאומיות ליהודים לא נותר הרבה לעשות בתוך הסדר הבינלאומי החדש הזה; הם נדחקו לשולי התנועה הציונית, פעלו בלא השפעה וניסו לעצב מערכת משפטית שלבעלות הברית כבר לא היה עניין לקדמה.

הקמתה של מדינת ישראל ב-1948 הנחיתה מכה ניצחת על החיבור בין הציונות לבינלאומיות היהודית. הגנה על זכויות היהודים הייתה חשובה מאוד כשלאלה לא היה לאן להגר. אבל אחרי 1948, לא הגנה בינלאומית על זכויות אלא הגירה לישראל היא שהועלתה שוב ושוב כפתרון מועדף למשברים שחווי היהודים. לפלר משחזר פרשה מרתקת שבה סנגורים של זכויות יהודים ב-1948 השתמשו במסגרת המשפטית החדשה של המושג "רצח עם" כדי לנסות להגן על יהודים במדינות ערב מפני התפרצויות נרחבות של אלימות אנטי-יהודית. אבל משנכשלו, היהודים במדינות הללו פנו עד מהרה אל פתרון ההגירה ההמונית לישראל.

ייתכן אפוא כי בניגוד לטענתו של לפלר, המורשת של 1948 איננה עלייתן של מדינה יהודית ושל זכויות אדם כמסגרות משלימות להגנה עולמית על יהודים; אפשר שרוב מוחץ מבין הציונים ורבים מן היהודים הסיקו כי הדרך היחידה להשיג לעצמם זכויות היא אזרחות במדינה משל עצמם.

גיל רובין הוא פוסט-דוקטורנט בארכיון פורטנוף לעדויות שואה מצולמות באוניברסיטת ייל. המאמר פורסם לראשונה בכתב העת Marginalia (Los Angeles Review of Books) ביוני 2018.
תרגום: יניב פרקש.
